

Максим Кашкаєв (Одеса, Україна)

ФОНД УПРАВЛІННЯ ТИМЧАСОВОГО ОДЕСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наприкінці 70-х рр. XIX ст. в Російській імперії революційний рух народників загрожував життю високопосадовців, імператорській родині та існуванню монархії. 2 квітня 1879 р. після замаху на життя Олександр II створив 3 тимчасових генерал-губернаторства в Санкт-Петербурзі, Харкові та Одесі. Він надав особливих прав генерал-губернаторам у Москві, Києві та Варшаві. Тимчасові генерал-губернатори мали придушити революційний рух, вони були необмежені у методах для боротьби з революціонерами, керувалися власною думкою і вирішували все на власний розсуд¹.

Тимчасове Одеське генерал-губернаторство існувало з 1879 до 1889 рр. В його підпорядкуванні була значна територія чотирьох губерній - Бессарабської, Катеринославської, Таврійської та Херсонської². Раніше такої посади за назвою, формою та змістом і широких владних повноважень у керівників півдня України не було. Треба зазначити, що характер діяльності керівників півдня повністю відрізнявся до того часу. Три чверті століття генерал-губернатори півдня України відповідали за розбудову інфраструктури приєднаних до Російської імперії земель півдня України, тобто вони займалися адміністративною роботою³. Тимчасові одеські генерал-губернатори були підзвітні лише імператору, частково повідомляли про свої заходи і постанови, з метою обміну інформацією, двом тимчасовим генерал-губернаторам - петербурзькому і харківському, а також трьом генерал-губернаторам - варшавському, київському та московському, які робили те саме по відношенню один до одного⁴.

Тимчасове одеське генерал-губернаторство залишило по собі значну частину документів впорядкованих у фонд в Державному архіві одеської області (ДАОО). На 2004 рік у фонді було 2056 одиниць зберігання⁵. У путівнику 1961 р. вказано 2068 справ⁶. Історик-архівист, співробітник Одеського історичного архіву історичної секції ВУАН О.О.Рябінін-Скляревський називає фонд невеликим і зазначає, що кількість справ близько 4 тисяч, але вони цінні за змістом⁷. З першого дня існування 5 квітня 1879 р. діяльність установи мала бути виключно запобіжною та каральною для боротьби з революційним рухом. О.О.Рябінін-Скляревський розподіляє фонд, за змістом, на дві половини. Перша половина (1879-1883 рр.), на його думку, відбиває матеріал з історії боротьби уряду з різними течіями громадських рухів. Друга половина фонду (1884-1889 рр.) охоплює так звану добу реакції, коли політична думка ледве помітна, а адміністративна діяльність тимчасових генерал-губернаторів поширюється і охоплює земства, міські Думи, економічний стан краю-порти, промисловість, закордонну та внутрішню торгівлю, школи, шляхи та комунікації. У своїй доповіді у 1926 році він наголошує, що дослідники більш звернули увагу на першу половину фонду. Він згадує надруковану низку статей М.Є.Слабченка «Матеріали соціально-економічної історії України» та М.І.Яворського «Нариси з історії революційної боротьби на Україні».

Діяльність управління тимчасового генерал-губернаторства залежала від особистості її очільника та конкретних історичних обставин. Першим у 1879 р. імператор призначив на цю посаду військового інженера, відомого генерала, героя численних війн, який напередодні отримав графський титул Е.І.Тотлебена. Він розглядав свої обов'язки як головнокомандувач військового часу. Йому допомагав на посаді С.Ф.Панютін - особистість неоднозначна, колишній голова слідчої комісії для розгляду політичних злочинів, а саме для придушення польського повстання у Вільно 1863 р. Завдяки підтримці графа М.М.Муравйова, відомого як «Віленський кат», Панютін був призначений Віленським губернатором. Згодом він відмовився від майорату конфіскованого у польських поміщиків у Ковенській губернії як нагороди за службу. Він пояснив це небажанням бути звинуваченим дітьми повстанців, що він ніби

Едуард Іванович Тотлебен
(1818-1884)

конфіскував ці маєтки для себе та своєї родини. Під час російсько-турецької війни Е.І.Тотлебен запропонував йому стати головою евакуаційної комісії. Він опікувався транспортуванням поранених вояків російської армії з лазаретів та шпиталів на Балканах додому⁸.

За часів Тотлебена та Панютіна військовий суд присудив на смерть Лизогуба, Давиденка, Чубарова, Віттенберга, Логовенка та Дробязгіна. В серпні та грудні 1879 р. їх покарали на смерть в Одесі та Миколаєві. За рік свого перебування в Одесі Тотлебен заслужив до Східного Сибіру 88 чоловік, в північні та інші губернії - 29, за кордон - 12, під нагляд призначив - 7⁹.

Перші два роки діяльності тимчасового одеського генерал-губернатора наклали відбиток на справи у фонді. справи здебільшого стосуються придушення революційного руху, ліквідації його осередків на півдні імперії та стеження за особливо небезпечними членами руху, списки осіб, щоб були під наглядом поліції за зберігання революційних видань, брали участь у студентському русі¹⁰. До управління тимчасового одеського генерал-губернатора надходили укази сенату; у обов'язковому порядку через свої канцелярії МВС та усі тимчасові генерал-губернатори здійснювали між собою постійний обмін циркулярами та розпорядженнями¹¹. Судові процеси, питання прописки, збільшення штату губернських слідчих установ, про збільшення штату градоначальника для боротьби з революційним рухом, будівництво тюрми для політичних в'язнів у Миколаєві, листування з МВС, жандармськими управліннями про вислання до Сибіру та інших губерній Росії осіб, що запідозрені у виступі проти царського уряду, знайдених прокламаціях «Землі та волі», транспортуванні динаміту, підготовки вибухів у судових та інших закладах, листування з канцелярією губернаторів та градоначальників про дотримання правил прописки іноземців, доповідні записки та листування з канцеляріями херсонського та бессарабського губернаторів про вжиття запобіжних заходів проти діяльності сектантів¹².

Звичайно були й громадські та господарські справи, якими опікувалося управління тимчасового генерал-губернатора. Серед них матеріали стосовно боротьби з дифтерією серед населення в губерніях та градоначальствах підвідомчих управлінню, контроль за дотриманням санітарних правил у містах, порядку продажу продуктів та про випадки отруєння, накази та розпорядження стосовно особистого складу та господарськими питаннями управління, грошові справи управління, виплата платні, організація історичного архіву в Одесі¹³.

*Олександр Романович
Дрентельн (1820-1888)*

*Олександр Михайлович
Дондуков-Корсаков
(1820-1893)*

Наступником Е.І.Тотлебена став колишній голова жандармів О.Р.Дрентельн. За 1881-1882 рр. його адміністрація займалася різними аспектами управління. Відбувався обмін постановами з харківським та московським губернаторами; надходили циркуляри з МВС для ознайомлення, розглядалися питання стосовно утримання особистого складу і відрядження, подання до нагород, відпустки службовців управління та підвідомчих установ; листування з губернаторами та градоначальниками та реєстрацією іноземців¹⁴; проведення перепису населення, сприяння у будівництві гуртожитку для нужденних студентів Новоросійського університету, влаштування Карантинного порту та господарські витрати одеського порту¹⁵.

О.М.Дондуков-Корсаков, Й.В.Гурко та Х.Х.Рооп (1882-1889) перенесли свою діяльність на інші справи і за їх часи зберігалося багато матеріалів щодо земського і міського самоврядування, земельної справи, улаштування портових будівель, морське та річне пароплавання, закордонні економічні зв'язки та промисловості¹⁶. Наприклад, дозвіл на тимчасове мешкання в Одесі селянки Т.Нікіфоровій, листування з бессарабським губернатором про порушення прав мешканців передмістя Ізмаїлу міською управою на отримання земельних ділянок, листування з херсонським губернатором про збір пожертв на будівництво ремісної школи, церкви та притулку, розслідування скарги мешканців села Ново-Миколаївка на зловживання волосного старости, листування з МВС

про вислання закордон іноземців за крадіжки, про дозвіл перевозити зброю та порох приватним особам, будівництво в'язниці в Одесі та покращення умов ув'язнених в Сімферополі, листування з одеським градоначальником та міським головою про збір податків з населення на утримання лікарень, підвищення плати за лікування, квартирний податок, листування з одеським градоначальником та поліцмейстером про незадовільний стан та антисанітарні умови міських різниць, будинків інвалідів, богоділень, вулиць, захворюваності та смертності населення, облаштуванні дренажу та оповзні лікарняної гори в Одесі, листування з МВС та херсонським губернатором про влаштування водогону у Єлисаветграді, а також особисті справи службовців управління генерал-губернаторства¹⁷.

Деякі листи до тимчасового генерал-губернатора мали помітку «конфіденційно» або «вельми таємно». Наприклад для перевірки інформації о хабарництві та інших зловживаннях Сімферопольського поліцмейстера Осмоловського; Х.Х.Роопа запрошували на засідання комітету міністрів стосовно розгляду проектів указу сенату та резолюції щодо прав іноземців на володіння нерухомим майном у західних губерніях¹⁸. Особливої уваги заслуговує на згадку документи фонду стосовно судноплавства. Х.Х.Рооп приділяв увагу суднам, які приходили до Одеси, а також проблеми у судноплавстві місцевого значення за публікаціями у місцевій газеті «Одесский вестник» привертати увагу та отримували належний аналіз тимчасового генерал-губернатора. До Х.Х.Роопа звертався грецький консул в Одесі Іван Вучина щодо спростування неперевіреного повідомлення в «Одесском листке», яке могло заподіяння шкоди російсько-грецьким відносинам¹⁹.

При скасуванні генерал-губернаторства в 1889 р., за свідченням О.О.Рябініна-Скляревського архів установи було значно скорочено і багато матеріалу не було в описі, знищено як матеріал другорядного значення. До часів революції фонд знаходився разом з архівом канцелярії градоначальника. В дореволюційні часи матеріали фонду вивчали та використовували одеські дослідники - професор О.О.Кочубинський та В.О.Яковлев²⁰.

Фонд Управління Тимчасового Одеського генерал-губернатора містить документи з політичної та економічної історії півдня України XIX ст., деякі аспекти історії зовнішніх відносин. Хоча до справ фонду зверталися та робили загальний опис, але комплексно фонд ще не досліджений. Понад дві тисячі справ фонду, кожна з яких має розмір від двох до десятків сотень сторінок. Переважно, це вхідна кореспонденція, окремі укази сенату, звіти, постанови, особисті справи, вирізки з газет, звернення громадян, чернетки та копії вихідної кореспонденції та ін. Дослідження цього фонду надасть інформацію не лише про існування та функціонування тимчасового одеського генерал-губернаторства, а також передасть історичне та культурне тло життя півдня України у складі колишньої Російської імперії.

¹ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ РИ). - Собр. III. - Т.1. - С. 298-299.

² Государственный архив Одесской области. Путеводитель. - Одесса, 1961. - С. 18-19.

³ Історія Одеси / Ред. В.Н.Станко. - Одеса: Друк, 2002. - С. 154.

⁴ ПСЗ РИ III. - Т.1. - С. 299.

⁵ Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. 5. Управління тимчасового одеського генерал-губернатора. - Оп. 1.

⁶ Государственный архив... - С. 18.

⁷ Рябінін-Скляревський О.О. Огляд фонду одеського генерал-губернатора 1879-1889 рр. // Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. - 1929. - Ч. 4-5. - С. 8-9.

⁸ Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/98691/Папютин

⁹ Рябінін-Скляревський О.О. Революційна Одеса 1879 р. // Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. - 1929. - Ч. 4-5. - С. 9.

Йосип Володимирович
Гурко (1828-1901)

Христовор Христоворович
Рооп (1831-1917)

- ¹⁰ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. 109-110.
¹¹ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. 108, 119, 121, 140, 147.
¹² ДАОО. - Ф. 5. - Спр. 80, 89, 90, 92, 95, 99, 193, 194.
¹³ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. 14, 15, 16, 112.
¹⁴ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. 141, 145, 146, 147.
¹⁵ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. 148, 151, 152, 153, 161.
¹⁶ Рябінін-Скляревський О.О. Огляд фонду... - С. 9.
¹⁷ ДАОО. - Ф. 5.- Спр. 544-547, 2019, 2020, 2023, 2024, 2028, 2029, 2043-2061.
¹⁸ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. -1805, 1806.
¹⁹ ДАОО. - Ф. 5. - Спр. - 1806. -Арк. 9-12.
²⁰ Рябінін-Скляревський О.О. Огляд фонду... - С. 9.

Алексей Келер (Одесса, Украина)

НЕМЦЫ ПРИЧЕРНОМОРЬЯ. АРХИВНЫЕ ФОНДЫ И ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ КАК ВЗАИМОДОПОЛНЯЮЩИЕ ИСТОЧНИКИ В ПОИСКЕ КОРНЕЙ РАЗВЕЯННОГО НАРОДА

История Немцев Причерноморья насчитывает уже 212 лет. Заселение нынешних Одесской, Николаевской, Херсонской областей и Крыма происходило планомерно, в соответствии действующим в то время законодательством. Это, с одной стороны, регламентировало заселение тех или иных территорий, а с другой - помогало более тщательно фиксировать, кто именно прибыл, куда заселен, какой имел состав семьи, состояние и тому подобное.

При поселении конкретной семьи или группы учитывались два основных критерия. По первому, конфессиональному, католики и протестанты селились в разных колониях. По второму, профессиональному, выделялись ремесленники несельскохозяйственного профиля. Для их поселения были означены два города - Одесса и Кафа (Феодосия). Это было одним из отличий от предыдущих кампаний, в частности от переселения в Поволжье, где в сельскую местность направили до 40% населения, которое не имело никакого отношения к обработке земли.

Другими важными различиями переселения в Причерноморье были обязательное наличие рекомендательного письма от муниципалитета с места выхода, и собственных средств или инвентаря на сумму до 200 гульденов. Это означало, что в наш регион ехали добропорядочные люди, обязательно семейные, которые были в состоянии обработать выделенные для них земельные наделы, или прокормить себя по-другому.

Конечно, переселение с исторической Родины приводило к частичным разрывам в родословной, длительной неосведомленности относительно близких родственников с обеих сторон. Но именно эта фиксация при выходе и поселении, вместе с материалами первых переписей новых заселенных территорий (ревизские сказки), позволяет установить связь между разорванными поколениями одного рода. Конечно, одним из важнейших первоисточников были церковные книги, в которых регистрировали главные события в жизни человека: рождение, брак, смерть. Но при таких серьезных переменах всегда следует использовать весь комплекс документальной базы.

Одним из таких «дополнительных» источников информации являются посемейные книги отдельных колоний. В них в течение длительного времени записывались все важнейшие события каждой семьи: дата и место рождения, год поселения в колонии, рождения детей, дата смерти. Отмечались также факты выбытия из колонии и создание собственной семьи взрослыми детьми, что очень важно при исследовании отдельных родословных, статистики или других вопросов. К сожалению, такие книги сохранились не по всем колониям, но те, что есть в наличии - бесспорно важный источник информации.

Следует отметить, что за прошедшее столетие документальная база по истории немецкой колонизации Причерноморья понесла невосполнимые потери. Но каждый современный год,